

FRANSIZ GÖZÜYLE ATATÜRK DEVRİMİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Yrd. Doç. Dr. BİGE YAVUZ*

GİRİŞ

Atatürk 1935 yılında CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında Türk Devrimi'ni şöyle tanımlamıştı: "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş... ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi..."¹ İşte Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen dönem ve bu dönemde devrimin amacına uygun olarak gerçekleştirilen kökten değişiklikler, kısacası önderinin adıyla Atatürk Devrimi, başta Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyanın ilgi odağı olmuş bir olgudur. Fransa ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan tarihsel süreç içinde başlayan, gelişen ve devam eden Türk-Fransız dostluk ilişkileri bakımından yeni Türk devleti ile yakından ilgilenen ülkelerin başında gelmektedir. Yıllardır yakından ilgilendikleri, önemli sermaye yatırımlarını gerçekleştirdikleri, kültürlerinin ve özellikle dillerinin öncelikli konumda bulunduğu bir ülkedeki rejim değişikliği ve bunun beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik ve kültürel alandaki yeniden yapılanma, ister istemez Fransızları Atatürk Türkiyesi'ni yakından tanımaya iten temel nedenlerdendi.

Fransa'da aydınların Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeleri XVI. yüzyıla dayanmakta olup, bu yüzyılda Osmanlı-Fransız dostluk ilişkilerine paralel olarak Türkoloji çalışmaları da başlamıştı. Ne var ki bu çalışmaların başlangıcında "Türk", "Osmanlı" ve "Müslüman" kavramları birbirine karıştırılırken, XIX. yüzyılda bunlar ayrı ayrı incelenmeye başlanmış, I. Dünya Savaşı öncesinde ise bu ülkedeki "Türk araştırmaları" bilimsel özerkliğini elde etmişti. I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Çanakkale ve Kilikya

* A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 398.

cephelerinde görev alan genç Fransız Doğu-bilimcileri ise, modern dünyada yerini almaya hazır bir Türk ulusunun varolduğunu görmüşlerdi. 1920-1923 yılları arasında Fransız politik, ekonomik, diplomatik ve gazeteci çevrelerinde Türk ulusal direniş hareketi ve onun önderine karşı izlenecek politikalar konusunda yoğun tartışmalar başlamış, öyle ki Fransa'nın "Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu" görünümüne sadık tutucu ve dini çevrelerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları olan mali ve ekonomik baskı grupları açıkça Anadolu hareketine karşı tavır almışlardı. Buna karşı Fransa'daki ilerici ve liberal cumhuriyetçi çevreler ve sömürgecilik aleyhtarı sosyalist çevreler gittikçe demokratik, cumhuriyetçi ve laik bir görünüm kazanan Mustafa Kemal hareketine büyük bir sempatiyle bakıyorlardı. Sonuçta, olayları tarafsız bir şekilde gözlemleyen Fransız türkologlarından ve Fransa'nın Türkiye'deki sivil ve askeri sorumlularından oluşan Türkiye uzmanlarının büyük bir kısmı, geleceği Mustafa Kemal'de görerek bağımsızlık isteğiyle yanıp tutuşan bir ulusun ne korumacılık ve manda rejimiyle ne de monarşiyle yönetilemeyeceğini anlamış bulunuyorlardı. İşte bu uzmanlar Fransa'nın Türkiye'ye ilişkin "uzlaşmacı" ve "barışçı" politikasının saptanmasında belirleyici olmuşlar ve bu politikanın bir sonucu olarak Fransız Hükümeti, 1920 Mayıs'ında, Kilikya cephesinde Kemalistlerle barış yapmak üzere ilk somut adımını atmıştı. Her ne kadar 30 Mayıs 1920'de yapılan ateşkes sadece 20 gün sürmüştü de Fransa, Kemalist Hükümet ile bir "ateşkes anlaşması" imzalayarak onu İtilaf Devletleri kanadında tanıyan (de facto) ilk ülke olmuştu. 1920 sonbaharından itibaren Sèvres Antlaşması'nın Türkiye lehine tekrar gözden geçirilmesi (revizyonu) yönünde girişimlerini başlatan Fransa'nın bu uzlaşmacı politikası sonunda ise, Franklin Bouillon'un da önemli çabalarıyla 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanacaktı. Türk-Fransız Savaşı'nın bu anlaşma sayesinde sona ermesiyle birlikte Fransa'da, Türkiye'deki yeni rejimi ve onun kurucusu Mustafa Kemal'i açıkça destekleyen makale, kitap, anı-gezi türünde yayınlar da boy göstermeye başlayacaktır. 1922'de Claude Farrère'in yazdığı "Turquie ressuscitée" (Dirilen Türkiye) adlı eser Fransız aydın çevrelerinde büyük yankılar uyandırırken, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanı Fransız cumhuriyetçileri, 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırılması ise Fransız laiklik yandaşları tarafından iyi karşılanmıştı. Fransa'da bir yandan yeni Türkiye ve onun etkili önderine karşı duyulan sempati gittikçe artarken, diğer yandan Mustafa Kemal'in ve O'nun cumhuriyetçi ve laik politikasının hayranı güçlü Radikal Parti'nin liderlerinden sözü geçen bir politikacı olan Albert

Sarraut'nun 1925'de Ankara'ya "Büyükelçi" olarak atanması resmi Türk-Fransız ilişkileri açısından olumlu bir gelişme olmuştur².

İşte bu araştırmamızda, Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan yeni dönemde sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuksal alanda gerçekleştirilen kökten değişiklikleri bizzat yerinde görerek değerlendirmek isteyen Fransız yazarlarının anı-gezi türündeki eserlerinin yanı sıra Atatürk Türkiye'si'ni konu alan araştırma ve incelemelerde Fransız aydınlarının Atatürk'ün planladığı, uygulamaya koyduğu ve başarıya ulaştırdığı bir harekete, kısacası Atatürk Devrimi'ne ilişkin bakış açıları, genel değerlendirmeleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Konuyla ilgili son derece geniş bir kaynakçaya sahip olmamıza karşın özellikle Atatürk Türkiye'si'nde (1923-1938) görev almış bazı Fransız devlet adamlarının, gazetecilerinin yanı sıra gezginlerin ve Türkiye uzmanlarının genellikle Atatürk döneminde yayınlanan eserlerinden ve çalışmalarından yararlanılarak, Atatürk Devrimi üzerine yapılan araştırmalara Fransız aydınlarının henüz devrimin devam ettiği yıllardaki gözlem ve değerlendirmeleriyle katkıda bulunmak amaçlanmıştır³.

Fransız devlet adamı Albert Sarraut, 23 yıl milletvekilliği ve dört kez sömürge bakanlığı yaptıktan sonra 1925 Şubatı'nda dönemin Başbakanı (aynı zamanda Dışişleri Bakanı) Edouard Herriot tarafından kendisine Türkiye'de "Büyükelçilik" görevi önerildiği zaman, bu önemli misyonu kabul etmesinde Pierre Loti ve Claude Farrère'in romanlarında anlatılan bir ülkeyi keşfetmek arzusunun yanı sıra özellikle Türk Devrimi'ni ve onun yaratıcısını yakından görme ve tanıma isteğinin etkili olduğundan söz ediyordu 1953 yılında verdiği bir konferansta⁴. Büyükelçi olarak görev yaptığı 1925 yılında Mustafa Kemal'i ve Ankara'yı yakından tanıma olanağı elde eden Sarraut'ya göre, "edebi ve hissi bir ulus" olarak tanımladığı Fransızlar, Loti'nin ve o dönemin romanlarında şiirsel bir dille anlatılanların dışında yeni Türkiye'yi ve onu

² Louis Bazin, "Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Paris, Association pour le développement des études turques, 1981, s. 17-21. Diğer Fransız yazarlarda da görüleceği gibi Louis Bazin Atatürk Türkiye'si'ni "yeni Türkiye" olarak adlandırmaktadır.

³ Fransızların Atatürk Türkiye'si'nde siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilen devrimler ve bunların uygulamasıyla ilgili gözlem ve düşünceleri, ilerideki çalışmalarımızın konusunu oluşturacaktır.

⁴ Albert Sarraut, *Mon Ambassade en Turquie*, Paris, 1953, s. 4-9.

yeniden yaratanları yeterince tanımıyorlardı⁵. Sorbonne Üniversitesi'nde Filoloji ve Tarih öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa'nın dostlarını ülkesine tanıtmak amacıyla gezilere çıkan ve Türkiye'de uzun süre kalan Gérard Tongas⁶ da Sarraut ile aynı görüştedir. Tongas, 1937'de yayınlanan kitabında, Türkiye'nin Fransa'da iyi tanınmadığından ve bu ülke hakkında birtakım önyargılar bulunduğundan hareket ederek pekçok Fransızın Türklerin atalarının Anadolu'da dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Hitit uygarlığını kurduklarından habersiz olduğunu ve Fransa'nın Doğu'daki eski itibarının gittikçe azalmakta olduğunu farketmeyen Fransızların dünyada eşine rastlanmayan bir devrimi gerçekleştiren Türkiye'nin Fransız nüfuzunu severek kabul etmeye hazır olduğunu görmediklerini ileri sürüyordu. Fransız nüfuzunun niteliğini açıklamakta yarar gören yazar, Fransa'nın burada asla eskiden olduğu gibi "Türkiye'yi egemenliği altına alma" amacını taşımadığını, bunun sadece Kemalistlerle işbirliği boyutunda olacağını belirtiyordu. Ayrıca Fransa'yı Doğu'da yüzyıllarca süren öncelikli konumunu borçlu olduğu eski dostu Türkiye'ye tarihinin en önemli bir döneminde yardımcı olmamakla suçlayan Tongas, Almanya, Rusya ve İngiltere'nin Türkiye'de yavaş yavaş Fransa'nın yerini aldıklarını hatırlatıyor ve Fransa'nın "yenileşme" çabası içinde olan, geleceği parlak bir ülkeye karşı ilgisiz kalmasını büyük bir tehlike ve hata olarak değerlendiriyordu. Tongas'a göre Türk-Fransız dostluğunun basit bir gelenek olmaktan çıkarılarak her iki demokrasinin politik, ekonomik ve manevi işbirliği içine girmeleri, dolayısıyla Türklerin kendilerini tanıdığı ve sevdiği kadar Fransızların da Türk ulusunu tanıyıp sevmeyi öğrenmesi gerekiyordu⁷. Türkiye'yi oldukça iyi tanıyan, Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1927'de Türkiye'de bulunan ve Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden gazeteci yazar-Berthe G. Gaulis'e göre ise Batılılaşma'nın parola haline geldiği bir ülke olan Türkiye'de Batı uygarlığına susamış insanların çoğu için, herşeye karşın Batı, hâlâ fikirleriyle, yazısıyla, liberalizmiyle ve başkalarının kişiliğini kabul etme yöntemiyle Fransa demektir⁸. Berthe Gaulis'in de belirttiği gibi "Batı uygarlığına susamış" ve Fransa'yı Batı'yla özdeşleştirmiş bir ülkeyi, Atatürk Türkiyesi'ni Fransız hal-

⁵ Jean Deny et René Marchand, *Petit manuel de la Turquie nouvelle*, Préface de M. Albert Sarraut, Paris, J. Haumont, 1933, s. 1.

⁶ Gérard Tongas, *La Turquie: centre de gravité des Balkans et du Proche-Orient*, Paris, P. Geuthner, 1939, s. 7.

⁷ Gérard Tongas, *Atatürk et la vrai visage de la Turquie moderne*, Paris, P. Geuthner, 1937, s. 7-13.

⁸ Berthe Georges-Gaulis, *La Question turque*, Paris, Berger-Levrault, 1931, s. 341.

kına tanıtmayı, kamuoyunun dikkatini Türk Devrimi üzerine çekmeyi amaçlayan Fransız aydınları acaba Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu devrimi nasıl değerlendiriyorlardı?

I. ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMİ

Albert Sarraut'yu Türk rönesansına (yeniden doğuş) tanıklık etmesi için 1925 yılında Türkiye'ye gönderen dönemin başbakanı Edouard Herriot, 1934'de yayınlanan "Orient" (Doğu) başlıklı kitabında, yeni Türkiye'nin tarihine bir tek ismin egemen olduğunu, o kişinin "ulusal bağımsızlığın elde edilmesi amacıyla Anadolu halkını biraraya getiren, tarihte eşi olmayan bir eseri kafasında tasarlayan ve gerçekleştiren bir devlet kurucusu olan Atatürk" olduğunu ve bu ismin büyük kurucular arasında tarihe geçeceğini yazıyordu⁹. Mustafa Kemal'i Cromwell ile karşılaştıran, ayrıca Bonaparte'a da benzeyen yanları bulunduğunu düşünen Herriot, özellikle O'nun "yurtseverliği"ni ve eserine kusursuz bir mantık ve bütünlük kazandıran "duygularına hakim olma" özelliğini takdir ediyordu¹⁰. Çağdaş Fransız Türkoloğu Louis Bazin'in de vurguladığı gibi Türkiye'de 1922'de gördüklerinden yola çıkarak yazdığı ve Fransız entelektüel çevrelerinde büyük yankılar uyandıran eserinde "tarihin ülkesini kurtaran, daha doğru bir deyişle ona yeniden can veren, diriltten insanları 'büyük adam' olarak nitelendirdiğini" belirten Claude Farrère'e göre, büyük Türk kahramanı Mustafa Kemal "herşeyin kaybedildiği gibi görüldüğü bir anda" işe el koymuştu; öyle ki Sèvres'le öldüğünü zannettiği Türkiye Mustafa Kemal'in başa geçtiği andan itibaren, üstelik güçlü bir şekilde yaşıyordu¹¹. 1922-1928 arasında Türkiye'de "Le Temps" gazetesi muhabiri olarak görev yapmış olan Paul Gentizon ise 1929'da yayınlanan önemli kitabında bu görüşleri şöyle paylaşıyordu: "... Mirasının paylaşılması konusunda Avrupalıların birbirleriyle kavga ettikleri Türk ulusu, yüzyıllarca süren uyuşukluk ve ihmal döneminden sonra birdenbire yaratıcı gücünü gösterdi... Avrupa'nın değişiklik yapmak konusunda yeteneksiz kabul ettiği, felç olmuş bir ulus birdenbire yürümeye başladı... Türkiye'de, 1923-1929 ara-

⁹ Edouard Herriot, *Orient*, Paris, Librairie Hachette, 1934, s. 68.

¹⁰ Edouard Herriot, "De la vieille à la nouvelle Turquie," *La Turquie Kémaliste*, No. 1 (Juin 1934), s. 23.

¹¹ Claude Farrère, *Turquie ressuscitée*, Paris, Cahiers libres, 1930, s. 106.

sında, Osmanlı İmparatorluğu'nun beş yüzyılda yapamadığından daha çok reform gerçekleştirildi..."¹² Yeni Türkiye'nin bu dönemde yönetimde, hukukta, eğitimde, sosyal yaşamda, sanatta, ekonomide yaptığı önemli atılımlarda genel eğilimin "değiştirmek, iyileştirmek ve teknikleştirmek" olduğunu ve Mustafa Kemal'in yönetimindeki Türk Devrimi'nin sadece "genişlik" değil "derinlik" açısından da göz kamaştırdığını, dolayısıyla bu devrimin aynı zamanda siyasal, sosyal, ekonomik ve manevi bir devrim olduğunu vurgulayan Gentizon¹³, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimi şu sözlerle tanımlıyordu: "... Mustafa Kemal'in önderliğindeki devrim, nargilelerin afyonu ve bin yıllık kanunların tozuyla yavaş yavaş havasızlıktan boğulan, mezarlıkların ve harabe haline gelmiş medreselerin ortasında ölüme terk edilmiş bir ulusa, Avrupa tarzı bir düzenlemeyle, yeni bir anlam, yaşamdan zevk alma duygusu kazandırdı"¹⁴. Kitabında bu büyük devrimin sadece Ata'nın eseri olduğunu özellikle belirten Gentizon bu düşüncesini ise şöyle dile getiriyordu: "... Padişahın ve Bâb-ı Âli'nin ihaneti karşısında vicdanı isyan eden Mustafa Kemal'in Mayıs 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine yeni bir ulusal Türk devleti kurmak üzere Samsun'a çıkışından itibaren gerçekleştirilen askeri başarıların yanı sıra siyasal devrimin, sosyal reformların hepsi tamamen O'nun eseridir. Her alanda ve en tehlikeli durumlarda izlenecek yolu çizen, uygulanacak yönteme karar veren ve uygulamayı yöneten, her seferinde O olmuştur..."¹⁵ Yine Gentizon gibi Türkiye'yi yakından tanıyan, 1920'li ve 1950'li yıllarda Türkiye'yi ziyaret etmiş olan "Académie Française" üyesi ünlü yazar Georges Duhamel ise, "La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident" (Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti) adlı yapıtında devrimlerin genelde tek bir kişinin eseri olmadığını, gözüpük bir grup tarafından halkın önemli bir bölümünün de onayıyla hazırlandığını, ancak Türkiye'de gerçekleştirilen devrimin müthiş bir adamın eseri olduğunu özenle vurguluyordu. Yakın çalışma arkadaşlarının yardım ve desteğini almış olan Atatürk'ün başarısının esas sırrının, Türk halkının O'na duyduğu güven ve hayranlık olduğunu belirten ünlü Fransız edebiyatçısı, bu olağandışı devrimin programını yine O'nun tek başına hazırladığını ve bu devrimin sadece siyasal ve sosyal değil, aynı za-

¹² Paul Gentizon, *Mustapha Kemal ou l'Orient en marche*, Paris, Ed. Bossard, 1929, s. 329.

¹³ *Ag.e.*, s. 330-331.

¹⁴ *Ag.e.*, s. 331.

¹⁵ *Ag.e.*, s. 338.

manda manevi, entelektüel, dini ve felsefi nitelikte olduğunu işaret ediyordu¹⁶.

Görüleceği üzere "Türk Devrimi'nin yalnız Atatürk'ün eseri olduğu" konusunda daha önce sözünü ettiğimiz Türkiye uzmanı yazarlarla birleşen Duhamel, bu devrimin diğer devrimlerle karşılaştırılması konusunda onlardan ayrılmaktadır. Duhamel'e göre Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu devrim, hiçbir şekilde İngiliz, Fransız ve Rus devrimcilerinin eserleriyle karşılaştırılmazdı; çünkü bu ülkelerin hiçbiri dilinde, yazısında değişiklik yapmayı düşünmemişti; ne Cromwell, ne Robespierre, ne Lenin, ne de onun halefleri ülkelerinde bilimsel felsefeyi, akıl (entelektüel) yöntemini, kısacası halklarının alın yazısını değiştirmeye girişmemişlerdi¹⁷. Duhamel'in yanı sıra Fransız devlet adamı F.de Gérando Mustafa Kemal'in sadece uluslarının yazgısını etkileyen diğer devlet adamlarıyla değil, küçük bir askeri cuntanın desteğiyle iktidara gelen diktatörlerle de karıştırılmaması gerektiği görüşündeydi. Mustafa Kemal'in her durumda doğruyu gören ve gerektiği anda karar almayı bilen bir dahi olduğunu düşünen F. de Gérando, O'nun diktatör olmadığı yolundaki savını yine O'nun yakın arkadaşlarının kendisine anlattıklarıyla kanıtlamaya çalışıyordu; şöyle ki daha milletvekili genel seçimlerinin yapılmasına ilişkin Meclis kararı alınmadan önce, 24 Şubat 1927'de Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ankara Palas'ta verilen balosunda Mustafa Kemal, yakın çalışma arkadaşlarına ülkenin korkuyla, baskıyla yönetildiği yolunda söylentiler bulunduğunu söyleyerek genel seçimlere İstiklal Mahkemeleri olmaksızın gidilmesini önermiş ve bu öneri doğrultusunda İstiklal Mahkemeleri kaldırılmıştı¹⁸. Gerando'nun Mustafa Kemal'in diktatör olmadığı yolundaki savını kanıtlamak üzere anlattıkları hiç de gerçekdışı söylemler değildir. Şöyle ki Mustafa Kemal 1927 Ekimi'nde, ünlü Söylev'inde, adeta Fransız politikacısını doğrulamak istercesine şu sözleri söylemişti: "TAKRİRİ SÜKÛN YASASINI VE İSTİKLAL MAHKEMELERİNİ, ZORBALIK ARACI OLARAK KULLANACAĞIMIZ DÜŞÜNCESİNİ ORTAYA ATANLAR VE BU DÜŞÜNCEYİ AŞILAMAYA ÇALIŞANLAR OLDU. Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşüncüyü aşılamaya çalışanları

¹⁶ Georges Duhamel, *La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident*, Paris, Mercure de France, 1954, s. 23-24.

¹⁷ *Ag.e.*, s. 25.

¹⁸ F. de Gérando, "La Turquie nouvelle: La Politique étrangère, Le Progres intérieur," *Revue Politique et Parlementaire* (10 Mai-10 Juillet 1927), s. 18-20. İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927'de kaldırılmış, milletvekili genel seçimlerinin yapılmasına ilişkin karar ise 26 Haziran 1927'de alınmıştı. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, TTK, 1988, s. 465, 467.

utanmış duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık"¹⁹. Eski Fransız başbakanlarından Edouard Heriot da "Orient" adlı kitabında Mustafa Kemal'in kesinlikle diktatör olmadığını, tam tersine Meclis'ten ve bakanlardan destek alan bir anayasal başkan, bir cumhuriyetçi olduğunu, ayrıca sadece halifeliği değil ömür boyu başkanlığı bile reddettiğini hatırlatıyor, bunun yanı sıra "doğruyu ilk önce kendisi ortaya çıkartıp daha sonra bunu güven yoluyla dışarıya kabul ettirmek" yeteneğiyle O'nun devlet adamlığının en üst derecesine ulaştığını ileri sürüyordu²⁰.

Gazeteci Philippe de Zara ise, her ne kadar kitabına "Mustafa Kemal: Dictateur" adını vermiş olsa da, Kurtuluş Savaşı sırasında tüm siyasal, sivil ve askeri yetkilere sahip olmasına karşın Mustafa Kemal'in Meclis'e büyük saygı duyduğunu, hiçbir zaman bu kurumdan vazgeçemeyeceği gibi asla etkisini azaltmayı da düşünmediğini belirtmeden geçemiyordu²¹. Mustafa Kemal'in çoğunluğun desteğini alarak ülkeyi idare ettiğini de itiraf eden P.de Zara, seçmenlerin başkanları yönlendirdiği diğer parlamenter ülkelerin tersine Türkiye'de çoğunluğun O'nu izlediğini, bunu da telkinle, tartışmayla, iknaya başardığını, ayrıca muhalefeti güce başvurmadan önce akıl, mantık ve uzlaşma yoluyla azaltmaya çalıştığını özellikle vurguluyordu. Bunun yanı sıra İstiklal Mahkemeleri konusuna da kısaca değinen yazar, bu olağanüstü mahkemelerin asla Fransız Devrim Komiteleri gibi kırıp geçirmediklerini de itiraf ederken o dönemde dünyada Mustafa Kemal kadar güçlü ve sözünün itirazsız dinlendiği bir başka devlet başkanının bulunmadığına dikkat çekiyordu²². Mustafa Kemal'i oldukça ayrıntılı inceleyen Philippe de Zara, "Türkiye'nin beyni"²³, "karanlık işgal günlerinde koruyucu ve savunucu, aydınlığa giden yolda rehber"²⁴ gibi sıfatlar kullandığı ve şahsını Türk Devrimi'yle özdeşleş-

¹⁹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev (1920-1927)*, C.II, Ankara, TTK, 1984, s. 1191.

²⁰ Herriot, *Orient*, s. 126-127.

²¹ Philippe de Zara, *Mustapha Kemal: Dictateur*, Paris, Fernand Sorlot, 1936, s. 306. Zara'nın 1916-1928 arasında *la Revue Universelle*, *la Revue Hebdomadaire*, *le Journal*, *le Matin*, *le Petit Marseillais* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayınlanmıştır. *A.g.e.*, s. 369.

²² *A.g.e.*, s. 306-308.

²³ *A.g.e.*, s. 308.

²⁴ *A.g.e.*, s. 329.

tirdiği Atatürk tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen devrimler hakkında ise şöyle bir değerlendirme yapıyordu: "... Doğu tarzında gerçekleştirilen Türk Devrimi'nde değişiklikler ve yenilikler Batılı devrimlerin çoğunda olduğu gibi halk tarafından talep edilmemiş, tam tersine yukardan aşağıya empoze edilmişti (zorla kabul ettirilmişti)"²⁵. Ancak, Philippe de Zara, bu değerlendirmeyi yaparken Mustafa Kemal Atatürk'ün Şapka Devrimi öncesi İnebolu'da yaptığı şu konuşmayı bilseydi kanımızca çok daha dikkatli davranırdı: "Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi hamleler, inkılaplar yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım. Hedefimiz, gayemiz hep millet ve memleketimizin selâmeti, mutluluğu ve ilerlemesidir..."²⁶ İşte Mustafa Kemal'in devrimler öncesi çıktığı yurt içi gezileri, O'nun halkın ayağına giderek yapacağı devrimleri anlatması, halkın onayını alması anlamına gelmektedir ki, bu da Philippe de Zara'nın "değişiklik ve yeniliklerin Türk halkına zorla kabul ettirildiği" yolundaki savını çürütücü bir gerçektir. Bunun yanı sıra da Zara'nın Atatürk devrimlerine ilişkin yorumunun geçerliliği veya geçersizliği konusunda yazar Chantitch-Chandan ve gazeteci Gentizon'un kitaplarına göz atmakta yarar olduğu inancındayız.

"Le Miracle Turc" (Türk Mucizesi) adlı kitabında Türkiye'deki tüm reformların ilham kaynağının Mustafa Kemal olduğunu ve O'nun gösterdiği yolda gerçekleştirildiklerini, ayrıca Türkiye'de ekonomik, sosyal veya siyasal herhangi bir sorunun O'nun kişiliği göz ardı edilerek incelenemeyeceğini vurgulayan Chantitch-Chandan²⁷, Büyük Önder'in başarısının sırrını şöyle açıklıyordu:

"Mustafa Kemal'in reformlarında başarı sağlamak için şiddete başvurmaya ihtiyacı yoktu; çünkü halkın üzerinde öylesine büyük bir etki ve saygınlığa sahipti ki, eski hükümdarların yüz yılda yapamadıkları değişiklikleri ülkesine kabul ettirmek için O'nun birkaç kelime söylemesi yeterliydi. Şayet Mustafa Kemal hep başarılı olduysa, bunun temel nedeni O'nun her zaman yurttaşlarının onayını almış olmasındandır. İşte halkından aldığı bu güçle O, kalkınma hamlesine daha demokratik bir yönde devam edebildi. Fakat bazı reformlarının büyük ölçüde başarı

²⁵ A.g.e., s. 330.

²⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 217.

²⁷ K.S. Chantitch-Chandan, *Le miracle turc*, Paris, La renaissance moderne, 1929, s. 7-8.

sağlamasına yardımcı olan bir başka unsur vardı: Türkiye'nin Asya'da kalan kısmı. Örneğin saltanatın kaldırılmasına ilişkin Meclis kararı İstanbul'da yoğun ve şiddetli tepkiler alırken, Anadolu halkı bunu söylenmeden, itirazsız kabul etmişti. Millet Meclisi'nin saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararnameyi çıkarmasında rol oynayan iki etken vardı: bir yandan halkın düşmanla işbirliği yapan son padişahın ihaneti karşısında duyduğu öfke ve kızgınlık, diğer yandan Anadolu Türklerinde çok yaygın eski bir duygu olan 'Anadolu'yla bütün ilişkisini koparmış bir hükümete, bir hükümdara duyulan güvensizlik'... Bu halk yıllarca aç gözlü, insanlıktan uzak yöneticilerin baskısı altında ezilmiş, fedakârlıkta bulunmuş, kan dökmüştü. O zaman bu insanların (yöneticilerin) ortadan kaldırılmasına nasıl üzülebilirdi?... Türk köylüsünün artık tek bir arzusu vardı: sükûnet... Türk köylüsü Mustafa Kemal'e bir yandan ülkesine barış ve saygınlık kazandıran askeri önderi olarak, diğer yandan Türkiye'de adalet ve düzeni azimle yeniden kuran devlet adamı yönüyle saygı duyuyordu.

"Fakat gerçekte Mustafa Kemal tarafından Türkiye'de başlatılan reformların başarısı, psikolojik etkeni göz ardı etmeyen bir yöntemden kaynaklanıyordu. Bu unsurun irdelenmesinin önemini anlayan Mustafa Kemal, işe çevresindeki bazı kişilerin -ki bunlar daha sonra 'eğitimci ordusu'nu oluşturacaklardır- düşünüş biçimlerini incelemekle başladı.

"Yavaş yavaş bu seçkin topluluk, değişik sosyal sınıflara ait insanların düşünce biçimlerini değiştirerek, onları Avrupa kültürünün yanı sıra kişisel veya kolektif modern çalışma yöntemlerini kabul edecek duruma getirerek görevini tamamladı"²⁸.

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi, Philippe de Zara'nın tersine Mustafa Kemal'in Türkiye'de başlattığı değişiklik ve yenilikleri kabul ettirmek için asla şiddete başvurmadığını, zorlama yapmadığını, tam tersine halkın düşüncesine, onayına büyük önem verdiğini savunan Chantitch-Chandan, "insanı tanımaya ve eğitmeye yönelik" bir yöntem kullanarak O'nun Türk halkını siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda yapılacak kökten değişikliklere hazırladığını ve bundan dolayı Türk toplumundaki değişim ve dönüşümün akılcı ve ilerleyici bir şekilde gerçekleştiğini iddia ediyordu²⁹.

²⁸ *Ag.e.*, s. 158-160.

²⁹ *Ag.e.*, s. 161.

Türkiye'de yaşayıp gördüklerinden hareket ederek değerlendirmeler yapan gazeteci Gentizon ise, Türk halkının herşeyden çok huzur, sükûnet istediği konusunda Chantitch-Chandan gibi düşünürken³⁰, Atatürk'ün demokrasi anlayışı konusunda farklı bir yorum getiriyordu. Gentizon, Lozan barışıyla Şeyh Sait ayaklanması arasındaki dönemde (Temmuz 1923-Nisan 1925) Türkiye'de kişilerin temel özgürlüklerini kullanmalarına izin veren özgürlükçü bir yönetimin bulunduğunu, ancak ülkesini Avrupa tarzı bir demokrasiye kavuşturmak isteyen Mustafa Kemal'in Türkiye'yi Doğu ve İslam geleneklerinden kurtararak Avrupa'ya sokmayı amaçlayan sosyal kalkınma projesini gerçekleştirirken başlangıçtan itibaren önemli bir direnişle karşı karşıya kaldığını, dolayısıyla karşılaştığı güçlükler yüzünden vermiş olduğu bazı özgürlükleri geri almak zorunda kaldığını da belirtiyordu³¹. O günün koşullarının diktatörlüğü gerektirdiğini ve Mustafa Kemal'in başka türlü hareket edemeyeceğini iddia eden Gentizon, devrimi O'nun tek başına yaptığını, hiç kimseye bu konuda borçlu olmadığını, aksine tüm başarısını cesaretine borçlu olduğunu hatırlatmakta ayrıca yarar görüyordu³². "Şayet diktatörlük varsa, bunun gerekli olduğunu da kabul etmek lazımdır" yolundaki düşüncesini ise şu sözlerle açıklıyordu: "... Mustafa Kemal istememiş olsa bile olayların gelişimi bunu gerekli kılacaktı... O, iktidarı ele geçirdiği andan itibaren liberalizm yanlısı olduğunu açıklamıştı... Fakat demokrasinin son uygulaması O'na bağlı olamazdı. Esasen O, Türk halkına siyasal liberalizmini (özgürlüğünü) kazandıramamış olsa bile sosyal liberalizmini vermiştir..."³³

Görüldüğü gibi Gentizon, bir imparatorluğun yıkılarak yerini cumhuriyetin almasına, bir padişahın kaçmasına, halifenin sürgüne gönderilmesine ve Büyük Atatürk'ün önderliğinde bir İslam ülkesinin yeni bir görünüm kazanmasına tanıklık etmiş olmanın kendisine kazandırdığı deneyimle Ulu Önder'i ve O'nun Türk halkına kazandırmış olduğu "demokratik değerleri" irdelemeye çalışmıştır. Şöyle ki Atatürk'ün çok eşliliği yasaklayarak, cinsiyet ayırımını kaldırarak, din esaslarına dayanan bir hukuk sisteminin yerine laik, çağdaş Türk Medeni Kanunu'nu kabul ederek, kılık-kıyafeti modernleştirerek Türk halkını sosyal yaşamda özgürleştirmeyi amaçladığını, dolayısıyla Türk insanına sosyal özgürlüğünü kazandırdığını gayet iyi kavramış olan

³⁰ Gentizon, s. 337.

³¹ *A.g.e.*, s. 335-336.

³² *A.g.e.*, s. 337.

³³ *A.g.e.*, s. 337-338.

Gentizon, kişi hak ve özgürlüklerine böylesine önem veren bir insanın demokrasiye, demokratik rejime olan sonsuz inancına karşın zorunluluklar nedeniyle çoğulcu demokrasiyi uygulayamamış olmasının nedenlerini de oldukça gerçekçi bir şekilde açıklamıştır.

II. ATATÜRK DEVRİMİ VE AVRUPA UYGARLIĞI

Modern Türkiye'nin doğuşunu ve gelişimini inceleyen Fransız yapıtlarında böylesine ayrıntılı bir şekilde tartışılan Atatürk'ün en büyük ve yadsınamaz başarısı yeniden bir ulus yaratmış olmasıdır. 1928-1933 yılları arasında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan³⁴ ve bu dönemde Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden Comte Charles de Chambrun'e göre olaylar insanlarla açıklanır, insanlara yol gösteren ise olaylardır; savaşla yorulmuş, barışla uzuvları budanmış, işgalle huzuru kaçmış uyumsuz bir imparatorluğun yerini uyumlu (homojen) bir Türk ulusu almıştır; işte bu ulusun dirilişi olağanüstü bir insanın, Mustafa Kemal Paşa'nın eseridir³⁵. O, enerjisiyle, geniş dünya görüşüyle bir ulus yaratmış ve dünya diktatörlük tarihinde eşine rastlanmayan bir olayı gerçekleştirmişti: bir ulus oluşturmak için bir imparatorluğu ortadan kaldırmış, bunu yaparken de gücünü Anadolu'nun çorak toprağından almıştı³⁶. "İlkönce sabırla ülkeyi, daha sonra halkı kazanmam gerekiyordu; ikincisi birincisinden daha zordu" diyen Mustafa Kemal'in "örgütlü, uyumlu bir Türk ulusunun yorgun, çürük bir imparatorluktan daha güçlü olacağı" ilkesini koyduğu gün devrim kafalarda gerçekleşmeye başlamıştı³⁷. İşte bu sözlerin sahibi Comte Charles de Chambrun, "Yeni Türkiye'nin yaratıcısı, kurtarıcı kılıcı ve dahi reformcusu" olarak nitelediği Mustafa Kemal'in isteseydi hükümdar, diktatör, hatta halife olabileceğini, ancak O'nun tasarlayıcısı ve kurucusu olduğu cumhuriyetin başkanlığını tercih ettiğini ve o andan itibaren kendini (bizzat kendisi için belirlediği) "uygarlık görevi"ne adanmış olduğunu belirtirken³⁸, yabancı bir gözlemci ve devlet adamı olarak Atatürk hakkındaki değerlendirmelerinde tarafsızlığını ve gerçekçiliğini sergilemiş oluyordu.

³⁴ Comte Charles de Chambrun, *Atatürk et la Turquie nouvelle*, Paris, Fernand Sorlot, 1939, s. 28, 40.

³⁵ *Ag.e.*, s. 8-9.

³⁶ *Ag.e.*, s. 19-20.

³⁷ *Ag.e.*, s. 20.

Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'nde ve Cezayir Genel Valiliği'nde üst düzey görevler almış olan Fransız devlet adamı Jean Méliá ise "Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie" (Mustafa Kemal veya Türkiye'nin Yenileşmesi) adlı kitabında, Mustafa Kemal'in Türk ulusunu yaratırken kullandığı yöntem konusunda ilginç bir yaklaşım sergiliyordu. Jean Méliá'ya göre Ernest Renan yaşasaydı Mustafa Kemal'in eserini hararetle alkışlardı; çünkü O, Ernest Renan'ın teorileri doğrultusunda bir ulus yaratmıştı. Bir ulusu oluşturan insanların ortak noktaları olduğu gibi ortak hatıra mirasına da sahip buldukları tezini ortaya atan Renan, 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verdiği konferansta "insanları dinlerine göre mutlak bir şekilde ayıran" Türk politikasının Doğu'nun çökmesine neden olduğunu ileri sürmüştü. Halbuki insanlar arasında dinlere göre bir ayırım yapmayan Mustafa Kemal, bu görüşünü (dinde tarafsızlık ilkesini) yasalaştırarak ve İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ederek Türkiye'deki dini toplulukları ulusal bir topluluk haline getirmiştir³⁹. Ernest Renan'ın "modern ulus" tanımlamasından⁴⁰ hareket eden Jean Méliá, Türkiye'de 1918'den itibaren ortaya çıkan oluşumların, Ankara'da kurtarıcı bir hükümetin kurulması, düşmana karşı verilen mücadele, saltanatın ve halifelik'in kaldırılması ve daha sonra yapılan reformların hep aynı amaca yönelik olduğunu, "Türkiye'yi bölünmüşlükten kurtarmayı ve ona yeni bir yaşam vermeyi" amaçladığını savunuyordu. İşte bu "tarihsel sonuç", Türkiye'de "modern bir ulus" yaratmıştır. Mustafa Kemal ise Türk insanında ırkı ve dini ne olursa olsun birlikte yaşama arzusu ve tanrı hukuku yerine tarihsel hukuk çerçevesinde yaşama duygusu uyandırarak, varlığının bilincini kazandırarak Türkiye'ye yüzyıllarca sahip olamadığı bir ruh kazandırmıştır. İşte Ernest Renan'ın "ulus" olarak adlandırdığı bu "manevi bilinçlenme"yi yaratarak Mustafa Kemal Türkiye'yi "gerçek bir yurt" haline getirmiştir⁴¹.

Mustafa Kemal'in yarattığı ulusu Ernest Renan doğrultusunda bir yaklaşımla "modern ulus" olarak tanımlayan Jean Méliá'nın yanı sıra Chantitch-Chandan da, Atatürk Türkiye'si'nde 1922'den itibaren siyasal sosyal, hukuksal

³⁸ Atatürk: *Pensées et témoignages*, Ankara, UNESCO, 1981, s. 125'den Charles de Chambrun, *Traditions et souvenirs*, Paris, 1952, s. 69, 116.

³⁹ Jean Méliá, *Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie*, Paris, Bibliothèque Charpentier, 1929, s. 158-159.

⁴⁰ Ernest Renan, modern ulusu aynı amaca yönelik oluşumların ortaya çıkardığı tarihsel sonuç olarak tanımlıyordu. *A.g.e.*, s. 159.

⁴¹ *A.g.e.*, s. 159-160.

ve eğitsel alanlarda gerçekleştirilen değişikliklerle Türk halkının Batılı devletler tarzında örgütlenmiş modern bir ulus olmaya çalıştığını belirtiyordu. Mustafa Kemal'in önderliğinde ve kararlı bir grup yurtseverin yönlendirmesiyle kendine özgü özellikleri koruyarak Batılı devletlerin plan ve yöntemlerini alma arzusu gösteren Türkiye'de yöneticilerin bu konuda gerek içeride gerekse dışarıda (dış politikada) çeşitli güçlüklerle karşılaşmalarını vurgulayan Chantitch-Chandan, reformlardan hemen bir sonuç beklenmemesi gerektiğini, çünkü bu konuda sonuç alabilmek için kurumların değiştirilmesinin yeterli olmadığını, ancak reformların etkisiyle Türk halkının dar görüşlülüğünün yerini geniş görüşlülük aldığı zaman sonucun farkedilebileceğini bildiriyordu⁴². Yazara göre Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine yeni Türkiye'nin anıtsal yapısını kurarken ilkönce yenilik düşmanı peşin yargı ve boş inançlarla (hurafelerle) savaşmak zorunda kalmıştı ve Türkiye'de 1929'a kadar gerçekleştirilen yenilikler, Türk sosyal ve ulusal yaşamını İslam dininin etkisinden kurtarmayı amaçlıyordu⁴³. Gazeteci Gentizon ise, Atatürk Türkiye'sinde yeniliklerle birlikte Doğu-İslam uygarlığı yanlısı Türkiye ile Batı kültürünü isteyen ve laik düşünceyi içine sindirmiş Türkiye arasında bir çatışma başladığını, bunun aslında birbirinin karşıtı iki uygarlığın çekişmesi olduğunu vurguluyordu⁴⁴. Mustafa Kemal'i XVII. yüzyılın sonlarında hüküm süren ve modern Rusya'nın gerçek kurucusu olarak nitelediği Rus Çarı Pierre le Grand'a benzeten Gentizon⁴⁵, Mustafa Kemal'in de Pierre le Grand gibi bilgisizliğin (cehaletin) ve bağınazlığın (taassubun) kısmen egemen olduğu bir toplumu Batılı düşüncelerden esinlenerek düzeltmeye, yenileştirmeye çalıştığını; dogmayı akıldan, dini politikadan, dünyeviye ruhaniden, ruhu şekilden ayırdığını; ülkesinin örf ve âdetlerine, kurumlarına yeni ve mantıksal bir şekil vermeye çabaladığını düşünüyordu. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal'le birlikte yeni Türkiye'nin kendisini duraganlığa iten gözündeki teokrasi perdesinden kurtularak bir "Avrupa devleti"

⁴² Chantitch-Chandan, s. 182-183.

⁴³ *A.g.c.*, s. 181-182.

⁴⁴ Gentizon, s. 339.

⁴⁵ Gentizon, Mustafa Kemal-Pierre le Grand karşılaşmasını yapmasına neden olarak, XVII. yüzyıl sonlarındaki Ortodoks Rusya ile XX. yüzyıl başlarındaki Müslüman Türkiye'nin sosyal yaşam açısından birbirleriyle inanılmaz benzerlikte bir görünüme sahip olmalarını, bunun yanı sıra yenilik düşüncesinin temsilcisi bu iki kişinin ülkelerinde görevlere, boş inançlara ve bağınazlığa karşı çıkmış olmalarını gösteriyordu. Avrupalı gibi yaşayıp giyinmek isteyen Pierre le Grand, o dönemde Avrupa'yı örnek alan kurallar koymuş, Moskova'da Asya tipi uzun elbise giyilmesini yasaklamış, saray mensuplarına sakal tıraşı mecburiyeti koymuş, Slavon harfleri değiştirmişti. *A.g.c.*, s. 339-340.

haline geldiğini iddia eden Gentizon, Türkiye'deki dönüşümün şekil ve görünüşte basit değişikliklerden ibaret olmadığı, yıkılanın sadece saltanat ve hilafet değil köhne ve yaşlı Doğu olduğu görüşündeydi⁴⁶. Kitabında "Mustafa Kemal reformlarını yaparken acaba Türkiye'nin batılılaşmasını mı, yoksa sadece modernleşmesini mi amaçlıyordu?" sorusunu soran Fransız devlet adamı Jean Mélia, yurduna can veren Mustafa Kemal'in Türk halkının Batılı halklar veya diğerleri gibi modern bir halk olmasını ve çağa ayak uydurmasını istediğini belirtirken⁴⁷ "modernleşme" kavramını ise şöyle açıklıyordu: "... Mustafa Kemal, ülkesinin gittikçe zayıfladığını görüyor... pekçok ulus ganimeti ele geçirmek için acele etmektedir. Türkiye'yi yaşama döndürmek, ayağa kaldırmak, gerektiği takdirde baltayı eski, köhnemiş ne varsa ona saplayarak ülkeyi yeniden yaratmak gerekmektedir. Mustafa Kemal dine manevi gücünü bırakırken, dünyevi gücü sadece devlete vermek istemektedir. Türkiye'yi bu şekilde yaşatmak istemek -bir ulusun günümüzde yaşaması gerektiği gibi- onu modernleştirmektir, çağa uydurmaktır. Şüphesiz böyle bir modernleşme, Batılı ülkelere özgü bir harekettir"⁴⁸. Buna ilaveten Mustafa Kemal'in ülkesinin özgünlüğünü, üstünlüğünü ve tüm özelliklerini korumasını arzu ettiğini vurgulayan Jean Mélia, Türkiye'nin gerçek Türkiye olabilmesi için O'nun asker ve devlet adamı etkinliğinden sonra reformcu kimliğine büründüğünü de belirtmeden geçemiyordu⁴⁹.

Görüldüğü gibi, kitapları aynı yılda (1929'da) yayınlanmış bulunan Chantitch-Chandan, Paul Gentizon ve Jean Mélia, Atatürk devrimlerini değerlendirirken ortak bir noktada birleşmişlerdir: Türk halkı Mustafa Kemal'in önderliğinde modern bir ulus olmaya çalışmaktadır.

Ancak Türkiye'nin modern bir devlet olabilmesi için çağı yakalaması gerekmektedir. İşte kollarını Avrupa'ya uzatmış, Gazi Mustafa Kemal'le uyanmış bir ülkedeki bu ani değişimi yakından görmek amacıyla Türkiye'ye gelen Noëlle Roger, "En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi-" (Küçük Asya'da-Gazi'nin Türkiyesi-) başlıklı kitabında Türkiye'nin Batı uygarlığını yakalamak için gösterdiği çabayı şöyle değerlendiriyordu: "Yok olmak istemeyen bir ülkede kaybedilen zamanı telafi etmek isteyen yöneticiler, daha önce toprakla-

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 341-342.

⁴⁷ *Mélia*, s. 81-82.

⁴⁸ *A.g.e.*, s. 84-85.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 85.

rını kurtarıırken gösterdikleri çeviklik ve sebatla kendilerini Batı uygarlığının kollarına atmaktadırlar..."⁵⁰ Türkiye'nin Batı uygarlığını Türk tarzı bir hızla, ani ve şaşırtıcı bir şekilde kabul ettiğini belirten Roger, daha önce Doğu uygarlığının üyesi olan bir ülkenin yepyeni bir uygarlığa geçerken kullandığı yöntemi de eleştirerek Türkiye'de yöneticilerin ortaya çıkabilecek tepkileri baştan önlemek için halkın geçmişle olan bağlantılarını bir an önce koparmaya yöneldiklerini ve bunun sonunda ortaya bir dengesizlik çıktığını iddia ediyordu⁵¹. Ancak bir yandan ilerleme yolunda atılan hızlı adımlar karşısında şaşırın, diğer yandan kutsal saydığı inançların sarsılması nedeniyle yolunu kaybeden Türk halkının bir güvencesi vardır: Gazi Mustafa Kemal. Türk halkı, O'nu geçmişe karşı vermekte olduğu mücadeleye de destekleyecek ve daha önce Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi O'nun izinden gidecektir⁵². Yukarıdaki gözlemlerin sahibi Noëlle Roger, her ne kadar Türk halkının Gazisi'ne olan güven ve inancını göz ardı etmese bile, yine de geçmişle olan bağlarının kesilmesiyle birlikte onun yalnızlığa itileceği ve "görünmeyen" dayanaklarından yoksun kalacağı görüşündeydi⁵³ ve de Türkiye'nin Avrupa'nın değil kendi yöntemlerini kullanarak ilerlemesi gerektiğini ve ancak bu şekilde Batı uygarlığının karşılaştığı olumsuzluklardan kurtulabileceğini düşünüyordu⁵⁴.

Noëlle Roger gibi bir gezgin olan José le Boucher, 1928 yılında Ankara'ya yaptığı gezi sonunda yazdığı kitapta benzer görüşler ileri sürüyordu. Şöyle ki Batı geleneğine "geri dönüş" niteliğindeki İtalyan ve İspanyol devrimlerinin tersine aynı dönemlerde gerçekleşen Atatürk Devrimi geçmiş inkâr etmiş ve Doğu geleneğinden uzaklaşmak için her türlü çabayı göstermişti. José le Boucher'ye göre, gözünü Batı uygarlığına çevirmiş Türkiye'de saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, kılık-kıyafetin değiştirilmesi İslam'ın ayaklar altına alınması anlamına geliyordu ve bu hareketi gerçekleştiren Mustafa Kemal geçmişi hatırlatan herşeyi ortadan kaldırdıktan ve ruhları al-

⁵⁰ Noëlle Roger, *En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi*, Paris, Fasquelle Editeurs, 1930, s. 255.

⁵¹ *Ag.e.*, s. 256-257.

⁵² *Ag.e.*, s. 256.

⁵³ *Ag.e.*, s. 256. Noëlle Roger, Türkiye'nin, yenileşme çöşkusıyla, Osmanlı dönemini çağırştıran herşeyi ortadan kaldırmaya çalıştığını, eski şehir surlarını ve kutsal yapıları yıkılmaya terkettiğini iddia ediyordu. *Ag.e.*, s. 257.

⁵⁴ *Ag.e.*, s. 259.

lak bullak ettikten sonra Türk insanına Batılı gibi giyinmesini, Batılı gibi yaşamasını, Batılı gibi çalışmasını ve örgütlenmesini emretmişti; dolayısıyla Türk Devrimi, İslam tarihinde daha önce eşine rastlanmayan bir örnek oluşturmaktadır⁵⁵. Türkiye'de özellikle sosyal yaşamda gerçekleştirdiği kökten değişikliklerden ötürü Mustafa Kemal'i "eski Türkiye'nin gizemli ve romantik görünümünü değiştirmekle" suçlayan⁵⁶ Boucher'nin "Gazi'nin ülkesinde O'na örnek oluşturan Batı'dan daha materyalist bir Batı uygarlığıyla, gökdenlenlere sahip olmayı amaç edinmiş bir uygarlıkla karşı karşıya bulunuyoruz"⁵⁷ yolundaki sözleri ise, modern Türkiye'de hayallerini süsleyen Doğu'yu bulamayan bir gezginin hayal kırıklığını dile getiren bir anlatım gibi gözükmekle birlikte aslında Atatürk Devrimi'yle birlikte Fransız çıkarlarının zedelenmesinden kaynaklanan bir rahatsızlığın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, Atatürk Devrimi'ne yönelik bu olumsuz bakış açısının temel nedeni olarak karşımıza, yazarın da kitabında özellikle vurguladığı gibi, Türkiye'nin laikleşmesiyle birlikte birçok Fransız okulunun kapatılması, Fransız kültürünün etkisinin azalması, ayrıca Fransızların İngiliz, Alman ve Amerikalılarla aynı kefeye koyulması, sonuç olarak Türkiye'deki Fransız çıkarlarının zedelenmesi çıkmaktadır⁵⁸.

Atatürk Türkiyesi'nde özellikle yönetimde ve sosyal yaşamda yapılan devrimlerle İslamın ayaklar altına alındığını iddia eden José le Boucher'nin tam tersine Mustafa Kemal'in Batı uygarlığını seçiş nedenlerini anlayabilen ve bu konuda tarafsız değerlendirmeler yapabilen Fransız devlet adamları ve yazarlar da bulunmaktadır. Eski Fransız başbakanlarından Edouard Herriot ve Büyükelçi Albert Sarraut'nun yanı sıra Maurice Pernot, René Marchand, F.de Gérando bu konuda verilebilecek en iyi örneklerdendir. Türk Devrimi ile Rus Devrimi'nin karşılaştırmasını yapan Edouard Herriot, Rusya'da Ortodoksluğun tamamen yıkılmasına, kiliselerin boşaltılmasına karşın yıllardır İslamiyetin bekçiliğini yapan Türkiye'nin artık Pers ve Arap krallarına hizmet etmekten yorulduğunu ve İslamiyetin Avrupa'ya karşı verdiği savaşın temsilciliğini yapmaktan bıktığını vurgularken⁵⁹, diğer yandan Atatürk'ün Türkiye'yi laikleştirerek ülkesinde ulusal birliği sağlamayı ve ülkesinin insanlarını diğer İslam ülkeleri için daha önemli olan bir dava uğruna ölmekten

⁵⁵ José le Boucher, *D'Angora à Vilna*, Paris, Ed. Prométhée, 1929, s. 4-6.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 7.

⁵⁷ *A.g.e.*, s. 9.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 106-111.

⁵⁹ Herriot, *Orient*, s. 10.

kurtarmayı amaçladığını belirtiyordu⁶⁰. Mustafa Kemal'in Türkiye'yi modernleştirirken "uygar bir ulus" yaratmayı planladığını gayet iyi kavrayan Herriot⁶¹, O'nun Avrupa'nın tümüyle işbirliği yapmayı arzulamasına karşın asla büyük devletlerin küçükleri yönetmelerine izin vermeyeceğini de anlamış bulunuyordu⁶².

Türkiye ile yakından ilgilenen ve 1923'de "La question turque" (Türk Sorunu) başlıklı kitabı yayınlanan Maurice Pernot, Türkiye'ye ilişkin yeni kitabında Atatürk'ün devrimlerle ulaşmak istediği noktayı şöyle açıklıyordu:

"... Türkiye, Avrupa'yı körü körüne taklit etmek yerine bu kıtadan ilerlemesine yardımcı olacak araçları, hatta ona karşı savunmasını sağlayacak silahları almak istemektedir. 1925'in sonunda Mustafa Kemal ülkesinin insanlarına Avrupalı giyim-kuşamı kabul ettirdi; kadınlardan çarşafa ve hareme veda etmelerini istedi. 1926 başında ise Türkiye'de Gregoryen takvimi ve 24 saat uygulamasını başlattı. Metre sistemi ve Latin alfabesine geçileceği yolunda sinyaller verildi. Gazi Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşam koşullarının Batı'nınkilere eşit olmasını istemekte ve Türkiye'nin uygar uluslar birliğine kabul edilmesini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için bu eşitliğe güvenmektedir..."⁶³

Atatürk'ün "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" arzusunun ve bu ideali gerçekleştirmek için kullandığı yöntemleri gayet iyi kavramış olan Maurice Pernot gibi Fransız devlet adamı F. de Gérando da Atatürk Türkiye'sinin ulaşmak istediği noktayı çok iyi değerlendirmiştir. Gérando'ya göre Türkiye'de uygulanan programın amacı, yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine modern bir devlet, bir Avrupa devleti kurmak ve böylece "duragan Asya"nın bir parçasını Avrupa'ya dahil etmektir⁶⁴. Fransız Türkoloğu René Marchand ise, Türkiye'ye yaptığı gezide gözlemlediklerinden hareket ederek Türkiye'nin coğrafi olarak Asya kıtasında yer almasına karşın çıkarları ve

⁶⁰ Herriot, bu sözlerini, 21 Ağustos 1933'te Dolmabahçe sarayında yaptıkları görüşmede Mustafa Kemal'in Türkiye'yi laikleştirmekteki amacı ve uygulama planıyla ilgili olarak kendisine yaptığı açıklamalara dayandırmaktadır. *A.g.e.*, s. 122-123.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 99.

⁶² *A.g.e.*, s. 126.

⁶³ Maurice Pernot, *L'Inquiétude de l'Orient: En Asie Musulmane*, Paris, Librairie Hachette, 1927, s. 187-188.

⁶⁴ Gérando, *Revue Politique et Parlementaire* (10 Mai-10 Juillet 1927), s. 14-15.

gerçekleştirmek istediklerinden ötürü pekâla Avrupalı olabildiğini düşünüyordu⁶⁵. Ancak gazeteci-yazar Philippe de Zara'nın bu konuda bazı endişeleri vardı; şöyle ki Avrupa düşünüyü yetişmiş bir grup yurtseverin Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurdukları modern Türk Devleti, her ne kadar Avrupa uygarlığına ait olduğunu ileri sürse de, acaba kendisini yeni kabul etmeye başlayan Avrupa'da tutunabilecek midir? Ona göre bu tamamen Avrupa'ya bağlıdır; şayet Avrupa Türkiye'ye inanırsa ve güvenirse onda ilkelerinin samimi ve cesur bir savunucusunu bulacaktır, aksi takdirde onu Asya'ya geri göndermiş olacaktır ki, bu da maceraların en kötüsü demektir. Avrupa'nın kendisini her açıdan izlemeye kararlı Türkiye'ye sahip çıkması gerektiği görüşünü savunan Philippe de Zara'ya göre böylece Avrupa manevi ortaklığına yeni bir ulus daha kazandırılmış olacaktır⁶⁶. Fransa'nın ilk Türkiye Büyükelçisi Albert Sarraut da, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in politikasını anlamamış olmakla suçladığı ve tüm Doğu'yu İngiliz etki alanı haline getirmek için Türklerin bağımsızlığını ortadan kaldırmayı amaçlamış olan Lord Curzon politikası karşısında aşırı yumuşak başlı davrandığından ötürü eleştirdiği Avrupa'nın Türkiye'yi Asya'nın kucağına itmemesi gerektiği düşüncesini taşıyordu. Şayet Avrupa böyle bir hata yaparsa Türkiye'nin kendisine kucak açan Asya'ya geri dönmek konusunda tereddüt etmeyeceğine dikkat çeken Sarraut, esasında Batı düşüncesi ve kültürüyle beslenmiş Mustafa Kemal'in Asya'ya geri dönmek istemediğini ve bu büyük insanın Türk davasının haklılığını yeterince anlamamakla suçladığı Avrupa'yı yine de sevdiğini, takdir ettiğini ve onun uygarlığını her zaman savunacağını iddia ediyordu⁶⁷.

"İşte bizim Batı'mıza yapmış olduğu bu olağanüstü, müthiş hizmet benim bu büyük devlet adamına, çok büyük insan Gazi'ye karşı hayranlığımı arttırmaktadır..."⁶⁸ Sarraut'nun bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi uygarlık neredeyse gözünü oraya çeviren Mustafa Kemal Atatürk'ün bir Batılı tarafından "uygarlık savaşçısı" olarak nitelendirilmesi, O'nun üstlendiği tarihi misyonun Cumhuriyetimizin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Batı'nın önde gelen üyelerinden Fransa tarafından anlaşılması olduğunu kanıtlamaktadır.

⁶⁵ René Marchand, *Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal*, Paris, Nouvelle Société d'Édition, 1927, s. 181.

⁶⁶ Zara, s. 367-368.

⁶⁷ Sarraut, *Mon Ambassade en Turquie*, s. 10-12.

⁶⁸ A.g.e., s. 12.

SONUÇ

"Yüzyıllar boyunca, düşmanlarımız Avrupa uluslarına Türklere karşı kin ve düşmanlık düşünceleri aşılamışlardır. Batıdaki kafalara yerleşmiş olan bu düşünceler özel bir görüş oluşturmuştur. Bu görüş her şeye ve bütün olaylara karşın hâlâ sürmektedir. Ve Avrupa'da hâlâ Türkün her türlü ilerlemeye karşı bir insan, ruhça ve düşünce bakımından gelişmeye yeteneği olmayan bir insan olduğu sanılmaktadır. Bu büyük bir yanılgıdır... Bizi aşağı bir düzeyden hiçbir zaman kurtulamayacak olan bir ulus olarak tanımakla yetinmemiş olan Batı, yıkılmamızı hızlandırmak için ne yapılmak gerekirse yapmıştır...

"İmparatorluk döneminde padişahın hükümetleri Türk ulusunun Avrupa ile ilişki kurmasını engellemek için ellerinden geleni yapmışlar, yönetimi ulusun istek ve iradesinden uzak olarak yürütmüşler ve Türk ulusunun her türlü ilerlemenin dışında kalmasına neden olmuşlardır. Biz ulusseverler gözleri gören adamlarız... Ve gerek içerde, gerek dışarda olup bitenleri görüyoruz. Ulusumuzun uygarlaşmış uluslarla ilişki kurmasını kolaylaştırmak çıkarlarımız gereklerindedir."⁶⁹

Atatürk'ün 1923'te söylediği bu sözlerden de anlaşılacağı gibi O, Türk insanını yeterince tanımayan, hatta yanlış tanıyan Avrupa ile, herşeye karşın, Türk ulusunun ilerlemesi ve çıkarları açısından ilişki kurulmasından yanaydı; çünkü O'nun bir amacı vardı: Türk ulusunun uygarlık ailesi içinde kendine yaraşan yeri alması ve onu koruyup yüksek bir düzeye çıkması⁷⁰. "Uygar olmak isteyip de Batı'ya yönelmemiş bir ulus var mıdır?"⁷¹ sorusunu soran, halkını ileri, uygar bir ulus olarak uygarlık alanının içinde yaşatmayı amaç edinmiş olan bu büyük insan hakkında Batı'nın önde gelen üyelerinden Fransızlar tarafından yapılan değerlendirmelere baktığımızda O'nun bu ülküsünün gayet iyi anlaşıldığı görülmektedir. Atatürk'ün de vurguladığı bir noktadan, "Batılıların Türk ulusunu yeterince tanımadıkları ve hakkında yanlış görüşlere sahip oldukları" gerçeğinden yola çıkarak Batı uygarlığını benimseyen ilk İslam ülkesi olan Türkiye'yi, bu ülkede gerçekleştirilen ola-

⁶⁹ Atatürk'ten Düşünceler, Der.Yay.Hzr. Enver Ziya Karal, 6.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s. 74.

⁷⁰ A.g.e., s. 78.

⁷¹ A.g.e., s. 76.

ğanüstü devrimi ve onun yaratıcısını Avrupalılara tanıtmayı amaçlayan Fransız aydınlarının bir diğer ortak görüşü ise şu idi: Türk Devrimi "yalnız" Atatürk'ün eseridir. O, tarihte eşi, benzeri olmayan bir devrimi kafasında tasarlamış ve gerçekleştirmiştir; başarısının sırrı ise ölüme terkedilmişken yeniden can verdiği Türk ulusunun O'na olan güveni, saygısı ve hayranlığıdır.

İşte birçok Fransız aydınınının üzerinde hemfikir olduğu bu gerçek, onları Atatürk'ün diktatör olmadığı konusunda birleşmeye yöneltmiştir. Bunun yanı sıra "Atatürk'ün diktatör olduğu ve Türk Devrimi'nde değişiklikler ve yeniliklerin halk tarafından talep edilmediği, tam tersine yukarıdan aşağıya zorla kabul ettirildiği" yolundaki savlar karşısında "karşı sav" niteliğinde görüşler ileri süren yazarların da bulunduğunu söylemek gerekir. Şöyle ki, bir yandan Atatürk'ün eski hükümdarların başaramadıkları değişiklikleri ülkesinde kabul ettirirken asla şiddete başvurmadığı, tam tersine halkın düşünce ve onayına büyük önem verdiği ve halkı tanımaya, eğitmeye yönelik bir yöntem kullanarak onu bu devrimlere hazırladığı gerçeği açıklanırken, diğer yandan O'nun demokrasiye olan inancına karşın istediği anlamda demokrasiye, "çoğulcu demokrasi"ye geçememiş nedenleri de vurgulanmıştır. Burada özenle üzerinde durulması gereken birinci nokta, Atatürk Devrimi'nin kendine özgü bir yöntemi bulunduğunun anlaşılmasıdır. İşte Atatürk'ün eylemlendirdiği bu yöntem ulusun inanır gördüğü ve uyguladığı şeyleri değil, onun bilincinde yaşayan fakat biçimlenmemiş olan gerçek eğilimlerinin ne olduğunu kavramak ile başlar. Atatürk'e göre daha sonra yapılacak iş, halka inmek değil, halkı liderin biçimlendirdiği bu eğilime, bu ortak fikre yükseltmektir. Bunun için de yapılacak işleri bir takım aşamalara bölmek, her aşamada olaylardan faydalanarak ve halkı psikolojik ve pedagojik bir hazırlıktan geçirerek amaca ulaşmak gerekmektedir⁷². Dikkati çeken ikinci nokta ise, ülkesini Avrupa tarzı bir demokrasiye kavuşturmak isteyen Atatürk'ün bu arzusunun yanı sıra projesini gerçekleştirirken karşılaştığı direnişin özellikle irdelenmiş olması kanımızca son derece önemlidir. Çünkü Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi "Atatürk'ün siyasi iktidarını ve kuvvetini diktatörlük olarak değil, geri müesseseleri yıkma ve medeni bir düzeye çıkma vasıtası olarak kabul etmek gerekir. O, medeni değerleri ortadan kal-

⁷² Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri," *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 408.

dırma çabasının âleti olmamıştır. Atatürkçülük medeni bir düzeyde, XX. yüzyıl şartları içinde kurulacak demokratik bir sisteme ulaşmayı gaye edinmiş bir akımdır. Ama, O herşeyden önce Ortaçağ kalıntısı kuvvetlerin medeni bir toplumu daima baltalayacaklarına olan inançtan hareket etmiştir..."⁷³

Araştırmamızın konusunu oluşturan yapıtlarda dikkatimizi çeken bir diğer nokta da, "1922'den itibaren gerçekleştirdiği devrimlerle Atatürk'ün Türk halkını modern, uygar bir ulus haline getirmeye ve bir Avrupa devleti yaratmaya çalıştığı" gerçeğinin Fransız aydınlarınca oldukça iyi anlaşılmiş olmasına karşın bazı Fransız gezginlerinin O'nun bu çabasını yanlış değerlendirmiş olmalarıdır. Şöyle ki, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmeye çalışan Türkiye'de yöneticilerin bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kullandıkları yöntemler eleştirilerek Atatürk Devrimi'yle birlikte Türkiye'de halkın geçmişiyle olan bağlarının koparılmasına çalışıldığı, İslamın ayaklar altına alındığı, hatta geçmişi hatırlatan herşeyin -tarihi eserler de dahil- ortadan kaldırıldığı iddia edilmiştir. Esasen tam bağımsız, laik, çağdaş bir devlet kurmayı amaçlayan Atatürk'e yönelik bu eleştiriler, bir yandan modern Türkiye'de hayallerindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun görünümünü bulamayan kişilerin hayal kırıklığını dile getiriyor, diğer yandan Türkiye'de tarihsel Fransız çıkarlarının korunmasından ve Fransız etkinliğinin sürdürülmesinden yana olan çevrelerin görüşlerini yansıtıyordu. Ancak bu hissi ve çıkarıcı yaklaşımlara karşın Fransız aydınlarının çoğu Atatürk Devrimi'ni gerçekçi ve tarafsız bir gözle değerlendirmiş ve Atatürk'ün esasında İslama karşı değil, yenilik düşmanı bilgisizlik ve bağınazlığa karşı savaştığını, Türkiye'yi laikleştirerek Türk sosyal ve ulusal yaşamını İslam dininin etkisinden kurtarmayı amaçladığını anlamışlardı. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Batı uygarlığının önde gelen temsilcilerinden olan Fransa, Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaşlaştırarak ülkesini uygar uluslar birliğine, Avrupa ailesine üye yapmak istediğini görmüştü. İşte bu gerçek, günümüzde "Avrupa Birliği"ne girme sa-vaşı veren Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır.

⁷³ Tanık Zafer Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, Maha Matbaası, 1964, s. 124.